

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються сучасні підходи до трактування соціалізації, три напрями соціалізаційної проблематики: соціально-філософський, соціально-психологічний, соціально-педагогічний, а також визначаються особливості та умови первинної соціалізації підлітків у вітчизняних соціокультурних умовах.

УДК 373.3.316.614 — 053.5

Чинники соціалізації молодшого школяра

Г. Бондарчук
м. Київ

Для розуміння сутності соціальних явищ, системи взаємозв'язків людей у суспільстві необхідно знати, що є рушійною силою вчинків кожної конкретної людини. Індивідуальна поведінка є основою розуміння життя соціальної групи чи суспільства. Вхідження людини в соціальну спільноту визначається поняттям «соціалізація».

У науковій літературі термін «соціалізація» вживається переважно в контексті «...історичного становлення і відтворення соціуму і водночас самовідтворення, і розвитку людини як родової істоти, як соціокультурного феномена...» [Т. Алексєєнко, О. Безпалько, І. Бех, Н. Лавриченко]. У зв'язку з тим, що людина є активним суб'єктом, взаємодія її з середовищем пов'язана не лише із засвоєнням його вимог, але і з можливістю змінювати середовище, впливати на нього. Взаємодія індивіда та соціального середовища в процесі соціалізації відбувається у формі адаптації та інтеріоризації. Адаптація передбачає пасивне пристосування людини до соціального середовища, а інтеріоризація активну взаємодію індивіда із середовищем, у якому людина робить свідомий вибір.

Особливістю процесу соціалізації є динамічний перехід об'єктивного в суб'єктивне і, навпаки, діалектика організованого і стихійного, довільного і того, що зумовлене приписами певного соціуму.

Таким чином, соціалізація постає двобічним процесом, завдяки якому індивід засвоює соціальний досвід, інтегруючись у соціальне середовище, в систему наявних у ньому соціальних зв'язків, а з іншого — активно відтворює ці зв'язки, реалізуючи себе як особистість.

Соціалізація досліджується як стихійний процес. Він може здійснюватися у референтних групах шляхом контакту людини з іншими в різних обставинах.

Великою мірою соціалізація в суспільстві здійснюється цілеспрямовано через норма-

тивні установки, інші регулятиви: закони, правила, приписи. Їй належить значна питома вага в соціалізуючій практиці молодого покоління. Процес соціалізації відбувається в первинних і вторинних групах.

Більшість дослідників вважають, що визначальну роль відіграє первинна соціалізація, яку здійснює сім'я. Сім'я виконує функцію посередника між дитиною та іншими соціальними системами. Рівень відповідності родинних і загальних цінностей, що пропонуються дитині для засвоєння, може бути різним. У зв'язку з тим, що сім'я деякий час є єдиним джерелом інформації про систему цінностей, які панують у суспільстві, вона й формує модель поведінки, характеру, адаптації чи інтеграції індивіда в суспільство. В основі соціалізації лежить процес засвоєння рольової поведінки, який значною мірою залежить від якості рольової поведінки рідних. Отже, первинна соціалізація — це сфера міжособистісних відносин.

Вторинна соціалізація — сфера соціальних відносин. До соціалізації у вторинних групах індивід підходить зі сформованою самосвідомістю (ієрархією цінностей, зразками поведінки, уявленнями про суспільство тощо). У цей час індивід стає членом різних соціальних груп, змінюється характер його взаємодії з цими групами. Вершиною процесу соціалізації може стати свідома життєтворчість людини щодо зміни самого себе.

Соціалізація співвідносна з життєвими циклами. Життєві цикли пов'язані: із зміною соціальних ролей, з набуттям нового статусу, із відмовою від попередніх звичок, оточення, дружніх зв'язків, зі зміною способу життя.

Починаючи новий життєвий етап, людина змушена переучуватись. Цей процес, який складається з двох етапів, безпосередньо пов'язаних між собою, — учені визначають як десоціалізацію та ресоціалізацію. Під десоціалізацією розуміють процес відмови від старих ціннос-

тей, норм, ролей і правил поведінки, а під ресоціалізацією засвоєння нових цінностей, норм, ролей та правил поведінки замість втрачених.

Можливості освоєння молодшим школярем соціальності полягають у розширенні ступеня свободи і самостійності в виборі цінностей, в поглибленні свідомого у власній активності, в характері занурення у світ соціальних відносин (І. Бех, Л. Божович, Л. Виготський, О. Савченко).

Як свідчать результати досліджень і практика освітньої діяльності шкіл, ефективність і цілеспрямованість цього процесу в масовому педагогічному досвіді забезпечуються за основними параметрами соціалізації (видова, родова, статева, національна, етнічна).

Найбільш відомими чинниками соціалізації молодшого школяра визначено й апробовано такі: предметно-тематична, що передбачає нормативне вивчення спеціального змісту. У сучасній початковій школі це предмети «Я і Україна», «Основи здоров'я». У першому з них розгорнуто взаємодію учня у системах соціалізації: «я — я», «я — інша людина», «я — суспільство», «я — світ». Мета цього курсу, як зазначено у Програмі, — сприяти формуванню в учнів потреби до пізнання світу і людини в ньому як біологічної і соціальної істоти. У процесі навчання в учнів формуються уявлення та поняття про цілісність світу; природне і соціальне оточення як середовище життєдіяльності людини, її належність до природи і суспільства; засвоюються емпіричні та узагальнені уявлення і поняття, які розширюють і впорядковують соціальний та пізнавальний досвід учня.

Суспільствознавча складова програми 1–4 класів (людина як особистість; людина і суспільство; людина серед людей; культура) охоплює знання про людину як складно організовану моральну і самооцінну істоту; знання про українське суспільство, довілля, в якому живе дитина; способи пізнання й орієнтації в навколишньому житті; сприяє поетапному усвідомленню єдності компонентів: «Я» — сім'я — школа — рідний край — Україна; розкриває взаємодію людей у сім'ї, колективі, суспільстві; передбачає активне спілкування дітей з природним і соціальним оточенням, накопичення досвіду особистісного ставлення до системи цінностей українського суспільства, зокрема, етнічних, загальнонаціональних, загальнолюдських.

Курс «Основи здоров'я» спрямований на формування не лише фізичного, але й духов-

ного і соціального здоров'я, включення учня в ситуації, які передбачають використання поведінкових стандартів у спілкуванні, різноманітній діяльності.

Соціальна складова здоров'я визначається як узгоджена взаємодія дитини з природним і соціальним середовищем, розв'язання нею різних життєвих ситуацій у навколишньому середовищі.

Міжпредметна модель соціалізації молодшого школяра забезпечується використанням міжпредметних завдань і узагальнених способів діяльності певного виду (наприклад, рефлексивних, оцінних тощо). Таких завдань чимало в методичному апараті «Читанки» О. Я. Савченка, «Я і Україна» Н. М. Бібік, Н. С. Коваль.

Проектна форма соціалізації є інноваційною за суттю і змістом. Соціальні проекти типу: «Аукціон добрих справ», «Чи варто бути правдивим», «Куточок друга» сприяють усвідомленню учнями суті загальнолюдських цінностей, виробленню стандартів взаємин у колі однолітків, рідних, інших дорослих.

Інституційна форма соціалізації школяра спрацьовує за умови моделювання всього стилю навчально-виховної роботи, в цілому проживання у школі, управління нею. Прикладом такого строю шкільного життя можна вважати республіку «Шкіл», «Бодрая життя» С. Т. Шацького, налагодження життєдіяльності вихованців А. С. Макаренком, школи В. О. Сухомлинською, О. А. Захаренка.

Забезпечення соціалізації через певну організацію освітнього середовища передбачає створення таких умов навчально-виховного процесу, в якому відбувається набуття і трансформація соціального досвіду. Школа стає полем соціальної практики; за певних умов дає можливості учневі набути досвіду взаємин і поведінки в суспільстві.

Розвиток власного «Я» не може здійснюватися без інших людей, тобто без соціального оточення. Кожна людина, зокрема учень молодшого шкільного віку, будує своє «Я» на сприйнятих реакціях інших людей, з якими вона вступає в контакт. Через відносини з іншими, через їх оцінки людина розуміє, якою вона є (теорія дзеркального «Я» особистості). Розвиваючись, особистість стає більш вимогливою у виборі індивідів, які виконують роль дзеркала, та здійснює добір зразків, що впливають на неї. Сутність процесу сприйняття індивідом інших особистостей знаходимо в теорії «узагальненого іншого». Узагальнений інший це

загальні цінності та стандарти поведінки групи, що формують у членів цієї групи індивідуальний образ. Усвідомлення «узагальненого іншого» відбувається через процеси «прийняття» ролі та «виконання» ролі. Під час прийняття ролі відбувається спроба перейняти на себе поведінку особистості в іншій ситуації чи в іншій ролі, наприклад, у дитячих іграх у сім'ю. Виконання ролі — це дії, пов'язані з реальною рольовою поведінкою.

Сучасний погляд на освітнє середовище ґрунтується на розумінні його як системи, що охоплює різноманітні умови, які моделюють соціокультурну ситуацію проживання. Водночас є полем для різних діяльностей особистості, засвоєння нею полірольової поведінки, яка відповідає віку дитини, її актуальним зв'язкам з навколишнім світом (Ю. Жук, В. Мелешко, В. Ясвин).

У своєму дослідженні під соціокультурним соціалізуючим середовищем школи розуміємо взаємодію таких складових: предметно-просторової і духовно-емоційної. Друга — духовна, особистісна, оцінна, що забезпечує комфортність інтелектуально-пізнавальної і дозвілленої діяльності учня. Водночас вона є чинником і показником ефективності соціалізаційного впливу школи.

Середовище як явище педагогічне досліджується за результативністю впливу на особистість. З цього погляду найвідоміші типології «виховуючого середовища» Януша Корчака: догматична, ідейна, споживацька, зовнішнього лоску й кар'єри; Лесгафта — стосовно впливу шкільних середовищ, які можуть розвинути честолюбство, добродійність або інші особистісні якості учня.

Школа — яскравий приклад соціокультурного середовища, в якому відбувається інтеграція дитини в систему соціальних взаємин, в різні типи соціальних спільнот (учнівський колектив школи, класний колектив) і їх підтримання протягом тривалого часу. Особливо актуально це для учнів початкових класів, для яких школа є новим соціальним середовищем.

Ефект середовища вчені розглядають на перцептивному й інтерактивному рівнях. Вони проходять кілька стадій: взаємодії із середовищем немає, є лише готовність, прагнення взаємодіяти; співвіднесення предметного наповнення із власним досвідом; прагнення змінити середовище; орієнтація на нове.

Узагальнення зарубіжного досвіду свідчить, що провідними цілями соціалізації у західноєвропейських країн є розвиток комунікатив-

них та групових навичок поведінки школярів, формування та коригування уявлень про себе та навколишній світ (Н. Лавриченко).

Основні напрями соціалізації школярів здійснюються за такими параметрами:

- особистісний;
- соціально-груповий;
- політично-правовий;
- економічний;
- екологічний;
- універсальний.

У результаті теоретико-експериментального пошуку нами було виділено типи зв'язку середовища школи і особистісних ставлень молодшого школяра. Зокрема, пасивно-особистісний об'єктний. Учень пасивно підкоряється середовищу, розчиняється у ньому, не прагне удосконалювати навколишній предметний світ і відносини; пасивно-особистісний суб'єктний, коли середовище школи компенсує недоліки життєвого простору дитини поза навчанням. Ці учні цінують предметне оточення школи, прагнуть наслідувати кращі зразки поведінки, слухняно і відповідально ставляться до виконання ролей. Активно-особистісний суб'єктивний тип зв'язку характеризує середовище, адекватне потребам учня, яке забезпечує його розвиток і саморозвиток.

Дослідження названих типів дало змогу змодельовати оптимальні середовища, які ґрунтуються на таких принципах:

- стимулювання активності молодшого школяра, його дослідницьких потреб шляхом створення ситуації вибору, участі в діяльності, яка задовольняє пізнавальні інтереси, забезпечує самовираження;
- гуманістичної спрямованості середовища, що передбачає умови психологічного комфорту у спілкуванні, розвиток гуманних партнерських взаємин, співробітництво, співтворчість;
- інтегрованого впливу середовища школи на розвиток особистості школяра визначає взаємодію складових, їх несуперечливий цілісний характер, що має узгодити спеціально організовану і вільну діяльність учня, відобразити реальні зв'язки з навколишнім світом.

Як свідчить практика, велика питома вага у здійсненні теоретичних положень належить учителеві. Від стилю спілкування, від ситуації, завдань, способів діяльності залежить стимуляція в учневі соціального розвитку, творчості, самостійності й відповідальності.

Відомо, що малі діти мріють стати учнями. Першокласники дуже люблять школу, вчите-

лів і, взагалі, вчитися. Для них цінним є статус учня, однокласника, школяра конкретної школи. Проте з набуттям досвіду шкільного життя і дорослішанням все це, певною мірою, набуває меншої цінності і ваги. Тому актуальним постає завдання з'ясування причин такого різного реагування на шкільне середовище і навчально-виховний процес у початковій школі. Адже сформовані у молодшому шкільному віці установки впливають на подальше навчання, розвиток і самопочуття учнів протягом всього часу їх навчання у школі, а також на їхню соціалізацію.

У час «тріумфу особистості» психологи, педагоги особливу увагу приділяють онтогенетичним аспектам соціалізації. У результаті виділяється світ дитинства як невід'ємний атрибут способу життя і культури народу. Дитинство і суспільство взаємопов'язані. Суспільство не може пізнати себе, не зрозумівши закономірностей свого дитинства. Водночас воно не може зрозуміти світ дитинства, не знаючи особливостей дорослої культури. Світ дитинства співвідноситься з загальними властивостями і цінностями відповідного суспільства.

Відбувається «заглядання вперед», на перспективу. У процесі навчання поступово формуються особистісні передумови для виконання завдань наступного етапу розвитку.

Водночас у процесуальних блоках навчання долається «пелюшковий детермінізм», пов'язаний із напучуванням, словесною дидактикою. Натомість домінують «знання в дії», коли учням дається можливість оцінювати, пробувати себе в різноманітних ролях, на практиці пересвідчуватися у раціональності моральних правил.

Організація пошуків особистості в світі етичних цінностей, визначення ідеалів, вибір мети і засобів соціального впливу становлять важливе педагогічне завдання.

Вихідним у цьому процесі є положення як про діагностику рівнів сформованості окремих елементів досліджуваної якості, так і врахування їх взаємозв'язку, взаємоузгодженості з метою поєднання цілеспрямованих і стихійних впливів.

Результатом соціалізаційного впливу в нашому дослідженні ми обрали ідеал, який детермінує вибір практично всіх інших цінностей особи, визначає загальну ціннісну спрямованість свідомості та поведінки людини, ніби цементує її цілісність.

Ідеал містить портрет кращого «я», «систему норм, виконання яких є засобом досягнення

моральної цілі, ідеалу; оцінку поведінки, специфічні форми соціального контролю, які забезпечують виконання норм. Він є складовою взаємодією нормативних і ненормативних форм і засобів соціалізації. «Причому моральні норми й оцінки у процесі практичного «виживання» взаємодіють з іншими духовними феноменами, які також сприяють активному впливові на поведінку людей» [Г. Васянович].

Проведене в кінці четвертого класу діагностичне вивчення ідеалу за методикою «Я хочу бути схожим на...» разом з доповнювальними методиками (спостереження, ведення зошити, вибір ролей тощо) дають можливість дійти певних висновків щодо вибору моральних переваг учнів на завершення початкової ланки школи. Зокрема, за результатами проведених зрізів у Броварській ЗСШ № 2, Великодимерської ЗОШ одержано дані, які узагальнено в Таблиці № 2.

Таблиця № 2

**Розподіл вибору учнями
взірця для наслідування за даними анкети
«Я хочу бути схожим на ...»**

№ п/п	Вибір на кого ти хочеш бути схожим	Аргументація	Кількість в %
1	на відомих людей: Т. Г. Шевченка, Ані Лорак, Руслану, В. Кличка, В. Ющенко, Ю. Тимошенко, Лесю Українку, О. Сумську, Андрія Шевченка на космонавтів	красиві вірші писав, люблю музику, гарно співає, дуже красива, сильний і справедливий, любить народ, справедлива, робить добро для людей, гарно грає у футбол, люб бачити Землю з космосу	56
2	на вчителя	хочу бути такою ж розумною, справедливою, спостережливою, кмітливою.	32
3	на маму	хочу подарювати, готувати	11
4	на самого себе	гарно співати, перемагати на конкурсах	1

Як бачимо, у виборі домінують відомі публічні люди й оцінки, задані ззовні (любить народ, красивий). Водночас відзначимо вибір як моральну цінність (справедлива, добрий), що у співвіднесенні з матеріалами інших методик свідчить про усвідомлене сприйняття цих категорій учнями, виникнення особистісних смислів, під час оцінки людини-ідеалу.

Специфічною особливістю морального становлення вчені вважають те, що процес цей є тривалим і безперервним, а результати його відстрочені в часі.

Виділення актуального рівня досягнень школярів у накопиченні етичних уявлень і їх реалізації в практичній діяльності дають змогу педагогові впливати на їх розвиток. Яким чином?

Дослідники підкреслюють необхідність створення соціокультурного середовища, в якому учні долучалися б до соціальної практики, випробовували себе в різноманітних ролях.

Оскільки у початкових класах є спеціальні предмети, які слугують ядром соціалізації учнів («Я і Україна», «Основи здоров'я»), то створюються умови для включення в процес навчання моральних переживань.

За результатами дослідження, освітній зміст навчального предмета за умови середовищного підходу не передається учням прямо, а виращується в них у ході навчальної діяльності: під час вивчення явищ, під час колективної комунікації, зіставлення одержаних результатів з культурно-історичними аналогами.

Тому ефективними вважаються методи ролевого моделювання, різноманітні сюжетні ігри, практична соціальна практика. Ці методи забезпечують активну участь учня. Його діяльність і спілкування, як універсальні засоби виховання, послідовно розширюють зону актуального розвитку, вводять його в систему відносин, які все більше ускладнюються, дають змогу виявити і закріпити соціально значущі якості особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авер'янова Г. М., Дембицька Н. М., Москаленко В. В. Особливості соціалізації молоді в умовах трансформації суспільства.— К., «ППП», 2005.— 307 с.
2. Алексеев Т. Ф. Методологічні засади соціалізації особистості в контексті соціальних проблем // 36. наукових праць. Педагогічні науки. Випуск №35 «Виховання дітей та молоді в контексті розвитку громадянського суспільства».— Херсон, Видавництво ХДЦ, 2003.— С. 14–17
3. Бех І. Д. Закономірності сучасного виховного процесу // Педагогіка і психологія. №1 (42) 2004.— С. 33–410
4. Васянович Г. П. Педагогічна етика: Навчально-методичний посібник.— Львів, Норма, 2005.— 344 с.
5. Лавриченко Н. М. Проблеми гуманістичного спрямування шкільної соціалізації: педагогічні роздуми і нотатки.— К., 2006.— 279 с.
6. Хоружа Л. Л. Етична компетентність майбутнього вчителя початкових класів: теорія і практика.— К., 2003.— 319 с.

АНОТАЦІЯ

У статті розглядається процес соціалізації молодшого школяра, забезпечення соціалізації через певну організацію освітнього середовища, створення таких умов навчально-виховного процесу, за яких відбувається набуття і трансформація соціального досвіду. Також досліджується соціокультурне середовище школи як взаємодія предметно-просторової і духовно-емоційної складових за результативністю впливу на особистість.